

araşışlar

-İnsan Bilimleri Araştırmaları-

Yıl:9, Sayı:17, 2007

ANADOLU AĞIZLARINDA -vIk/-vUk VE -yIk/-yUk EKLERİYLE OLUŞTURULAN KELİMELEK

Abdurrahman ÖZKAN*

Abstract: In this article, words formed by affixes -vIk/-vUk and -yIk/-yUk in the Anatolian dialects were studied. The related affixes, which are not seen in the written Turkish of Türkiye, are used a lot in the Anatolian dialects. The devarbal nouns with -vIk/-vUk and -yIk/-yUk added to the onomatopoeia basis form nouns and adjectives.

Keywords: affixes -vIk/-vUk and -yIk/-yUk, Anatolian dialects, onomatopoeia.

Türkçede kelime yapımı eklerle yapılmaktadır. Türkçe eklemeli bir dil olduğu için ekler vasıtasıyla yeni kelimeler türetilmekte, türetilen bu kelimelerle yeni kavramlar karşılanmaktadır. Eski Türkçeden bu yana kullanılan eklerde zamanla fonetik ve semantik açıdan değişiklikler olmuştur. Eklerin bir kısmı zamanla işlekliliğini kaybederken, bir kısmı sadece belirli sahalarda kullanılagelmiştir. Bazı ekler konuşma dilinde işlek olarak varlığını sürdürürken, yazı dilinde ya tamamen düşmüş ya da bazı kelimelerde kaynaşmıştır.

Eklerdeki değişiklikler, kelime köküne nispetle daha fazladır. Devir ve saha bakımından ekler, hem teşekkül hem mana bakımlarından değişikliğe

* Yrd. Doç. Dr., SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Arayışlar

maruz kalmaktadır. Bunlar içinde büsbütün kullanılmamaya başlayan ekler olduğu gibi, daha sonra teşekkül etmiş olanlar da vardır.¹

Biz bu çalışmamızda -vIk/-vUk ve -yIk/-yUk eklerinin Anadolu ağızlarında kullanımı ve işlevleri üzerinde duracağız. Bu ekler standart Türkiye Türkçesinde görülmezken² Türkiye Türkçesinin ağızlarında işlek bir şekilde kullanılmaktadır. Bu çalışmamızın malzemesi Derleme Sözlüğü'ne dayanmaktadır. Bunun yanında Tarama Sözlüğü ve Türkçe Sözlük'te geçen örnekler de yer almaktadır.

Eski Türkçe döneminde görülen -yUk ekine kitabelerde hiç rastlanmaz. Uygur Türkçesinde ortaya çıkan -yUk eki bu dönemde sıfat-fiil ve geçmiş zaman eki olarak kullanılmıştır. Gabain, “-t, -d'den daha az kullanılan ve kitabelerde hiç olmayan -yuk, -yük de görülen geçmiş zaman ekidir. Şahıs işaretleri, geniş zamanda olduğu gibi men vs.'dir.” diyerek -yUk ekinin işlevlerini şöyle belirtir: “1. ekseriya sıfat, 2. nadiren isim, 3. en çok da çekimli fiil olarak geçer.”³ -yUk ekinin bu görevleriyle ilgili şu örnekleri verir: 1. *bulkan-yuk tınglar* “birbirine girmiş canlılar”, *edgü tit-yük nomlug rtıni* “öğretinin iyi denilen (denilmiş) cevheri”, *övke köngül öritme-yük tınlıg* “öfke beslemeyen canlı”, *körü uma-yuk teg* “görememiş gibi”, *işi bütme-yük teg* “iş bitmemiş gibi”; 2. *ıdma-yukınga* “göndermemiş olmana (göndermediğinden)”; 3. *tüşe-yük men* “düş gördüm”, *ba-yuk sen* “bağladın”, *sakın-yuk sen* “düşündün”, *kel-yük ol* “geldi”, *ugra-yuk erki* “planladı belki”, *karı-yuk biz* “ihtiyarladık”, *ugra-yuk siz* “kastettiniz”, *işlerin alk-yuk erdi* “işlerini bitirdi idi”, *sakınma-yuk mu erdingiz* “düşünmediniz mi?”⁴

Eski Türkçe döneminde, yazmalarda etken ve edilgen fiillere getirilebilen -yUk sıfat-fiil eki, hem görülen geçmiş zaman eki hem sıfat ve isim yapan bir ek olarak kullanılmaktadır: *ba-yuk sen* “bağlamışsın, bağladın”; *bulkanyuk tınlıglar* “bulanmış (yolunu şaşırılmış) canlılar”, *övke köñül öritme-yük tınlıg* “öfke beslemeyen canlı”; *ıdma-yuk+iña* “göndermesinden”, *teginç bulma-yuk+ka* “ulaşmasından”.⁵

Kemal Eraslan, *Eski Türkçe'de İsim-Fiiller*⁶ isimli çalışmasında -yUk ekine sıfat-fiil eki olarak yer vermiş ve ekin kullanılışı ve işlevlerini

¹ Reşid Rahmeti Arat, “Türkçede Kelime ve Eklerin Yapısı”, *Makaleler*, C.I, (hzl. Osman Fikri Sertkaya), Ankara 1987, s. 1051.

² Türk Dil Kurumunun yayımladığı *Türkçe Sözlük*'te iki örnek tespit edilmiştir: *arılayık, çağlayık*.

³ A. von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 1988, s. 81.

⁴ A. von Gabain, *age.*, s. 81. Ayrıca bk. s. 55, 58.

⁵ A. von Gabain, “Eski Türkçe”, *Tarihî Türk Şiveleri*, (çev. Mehmet Akalın), Ankara 1988, s. 52.

⁶ K. Eraslan, sıfat-fiil terimi yerine isim-fiil terimini kullanır.

kaynaklardan tespit ettiği örneklerle göstermiştir. K. Eraslan -yUk ekiyle ilgili şu değerlendirmeleri yapar: “-yuk/-yük eki Eski Türkçe devresinde geniş ölçüde kullanılan ve geçmiş zaman ifadesi taşıyan isim-fiil ekidir. Bu ekin teşkil ettiği isim-fiiller daha ziyade sıfat olarak kullanılmaktadır. Eski Türkçede şekil ve zaman eki olarak da kullanılan ek, şahıs unsurları (birinci tip zamir menşeli şahıs ekleri) ile geçmiş zaman fiil çekimini kurar. -yuk/-yük eki geçmiş zaman ifadesi taşımakla beraber, diğer geçmiş zaman ifadesi taşıyan isim-fiil eklerinden nasıl bir farkı olduğu belli değildir. Bununla beraber daha ziyade -mış/-miş isim-fiil ekine yaklaşmaktadır. Ekin teşkil ettiği isim-fiiller hem aktif hem de pasif manalıdır ve ek müspet, menfi her çeşit fiil kök ve gövdelerine getirilebilmektedir.”⁷ -yuk, -yük eki isim-fiil eki olmasının yanında şekil ve zaman eki olarak da kullanılmıştır.⁸

K. Eraslan'ın -yUk Ekiyle ilgili tespit ettiği örneklerden bazıları şunlardır:

İsim olarak kullanılışı: -yuk/-yük ekli isim-fiillerin isim olarak kullanılışı yaygın değildir. *ançulayu yime siz-ler hinayan açarilar m(a)xayan bağşilar-ning edgüsin [ed] remin bilmeyükke anın yangılmış sidan taplagıngızlarını b(e)k katıg tutar siz-ler* “Yine siz, Hinayana üstadları, Mahayana öğretenlerinin iyiliğini, faziletini *bilmediğiniz için*, o sebepten yanılmış sidan arzunuzu pek sıkı taşımaktadır.” *şilabadri acarı idmayukınga ay-ı kodı öpkesi kelip...* “Silabhadra üstadın (Hüen-tsang'ı) *göndermemiş olmasına* pek çok öfkelenip...” *Sav söz ötmeyükıng*e ülgülençsiz üküş osmakımız suvsakımız turdı. “Arada haber *gelmediği için* (söz vermediği için) hadsiz üzüntümüz devam etti.” (s. 130)

Sıfat olarak kullanılışı: -yuk/-yük ekiyle oluşturulan isim-fiiller Eski Türkçede çoğunlukla sıfat olarak kullanılmışlardır: *bulganyuk tınlıg-lar* “*bulanık gönüllü* canlılar” (s. 56); *kılmayuk ayıg kılınçlarıg* “*kılınmamış* kötü amelleri”, *tugmayuk nomlar* “*meydana gelmemiş* nomlar” (s. 131)

Yüklem olarak kullanılışı: -yuk/-yük isim-fiil eki Eski Türkçe içinde şekil ve zaman eki durumuna geçtiği için birinci tip zamir menşeli şahıs unsurları ile geçmiş zaman fiil çekimini kurar. *tül tüşeyük men*. “Rüya *görmüşüm*.” (s. 132)

Uygur döneminde kullanılan -yUk eki hem ünlü hem ünsüzle biten kelimelere getirilmiştir. Ek yuvarlak ünlüdür. -yUk eki ET'de sıfat-fiil eki ve geçmiş zaman eki olarak kullanılmıştır.

⁷ Kemal Eraslan, *Eski Türkçe'de İsim-Fiiller*, İÜ Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1980, s. 129-130.

⁸ Kemal Eraslan, *age.*, s. 153.

Arayışlar

-yUk ekine Eski Türkçeden sonraki tarihî lehçelerde pek rastlanmamaktadır.

Eski Türkçede daha çok kullanılan -yUk eki, Karahanlı devrinde az kullanılmıştır. Mecdut Mansuroğlu, Karahanlı Türkçesinde *-miş, -duk, -yuk, -r, -taç* ekleriyle oluşturulan kelimelerin hem yarı isim, hem çekimli fiil olarak kullanılabilirdiğini bildirerek -yuk ekiyle ilgili şu örnekleri verir: *usayuk* "ihmalkâr" (DLT I 160), *sözün sözleyük* "sözünü söyledi" (KB 3711).⁹ Mansuroğlu *sözleyük* "söyledi" (KB 3711) örneğinde -yuk ekini görülen geçmiş zaman bildiren bir ek olarak değerlendirir.¹⁰ Necmettin Hacıeminoğlu -yuk ekine sıfat-fiil ekleri arasında yer verir: *sözleyük <sözle-yük* "söylenmiş"; *sözüng sözleyük öz tilin ülgülep* (KB 3711).¹¹

Kıpçak Türkçesinde *çetleyik* "fındık, fıstık"¹² ve Çağatay Türkçesinde *buğdayık* "huma kuşu, anka"¹³ kelimelerinde -yUk ekine rastlanmaktadır.

Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi eserlerinde -yUk/-yUk ekiyle oluşturulan birkaç örnek tespit edilmiştir: *bingıldayık* "bingıldak", *binıldayık* "bingıldak", *cırlayık* "ağustos böceği", *cırtlayık* "ağustos böceği", *çatlayık* "çatlak, yarık", *çırlayık* "ağustos böceği", *çirtlayık* "ağustos böceği", *güneyik* "hindiba", *hırlayık* "hırıltılı".¹⁴ Bu örneklerde ek, fiilden isim yapma eki olarak kullanılmıştır.

-vUk/-vUk ekine ilk olarak tarihî Kıpçak Türkçesinde az sayıda örnekte rastlanır: *şetlevük* "fındık, fıstık", *çatlavuk* "fındık, fıstık", *çetlevük* "fındık, fıstık", *şetlevük* "fındık, fıstık".¹⁵ Bu örneklerde ek dudak uyumuna uymaz. -vUk/-vUk eki diğer tarihî Türk lehçelerinde tespit edilememiştir.

-vUk ekine bugün bazı Türk lehçelerinde, özellikle Kıpçak grubu Türk lehçelerinde (Kazak Türkçesi, Nogay Türkçesi, Tatar Türkçesi, Karaçay-Malkar Türkçesi vb.) rastlanmaktadır.¹⁶

⁹ Mecdut Mansuroğlu, "Karahanlıca", *Tarihî Türk Şiveleri*, (çev. Mehmet Akalın), Ankara 1998, s.146,150.

¹⁰ Mecdut Mansuroğlu, *agm.*, s. 162.

¹¹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara 1996, s. 164.

¹² Recep Toparlı, Hanifi Vural, Recep Karaatlı, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 2003.

¹³ Zuhal Kargı Ölmez, *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, Simurg, Ankara 1996.

¹⁴ *Tarama Sözlüğü I-VIII*, TDK Yay., 2. baskı, Ankara 1996.

¹⁵ Recep Toparlı, Hanifi Vural, Recep Karaatlı, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 2003.

¹⁶ İlhan Çeneli -vik/-vık/-vuk/-vük ekiyle ilgili şu bilgileri verir: Fiilden isim yapan -vik/-vık/-vuk/-vük ekleriyle ünlü ile biten (ve özellikle taklit seslerinden oluşan) fiillerden sıfat yapılır. Bu ekler ünlü uyumuna uyar ve diğer Kıpçak dillerinde de görülür, msl. Kazakçada (-wik/-wık/-wuk/-wük), Tatarcada (-vik/-vék) ve

-vIk/-vUk eki Batı grubu Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde de görülür. -vIk/-vUk eki, Türkmen Türkçesinde bulunan fiilden isim yapma eklerinden biridir. Genellikle çok heceli türemiş fiillere eklenen bu ek, o fiilin anlattığı hareketi ortaya koymaya gerekli olan şeyi, aleti ifade eden isim yapar. Düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymayan bu ek, daha çok ışık ve seslerin meydana getirdiği hareketlerden, bu hareketlerin neticesinde ortaya çıkan nesnelere ve kavramları anlatan isimler ve sıfatlar türetir.¹⁷

Nogaycada (-vik/-vık). *abdırvuk* “telaşlı, sinirli (ses, yavaşlatılmış vs.)” (abdıra-“telaşlanmak, heyecanlanmak, şaşkına dönmek”); *aglavuk/cılavuk* “ağlamaklı, hemen ağlamaya meyilli (çocuk vb.); gözü sulu, yerli yersiz ağlayan” (agla-/cıla-“ağlamak”); *bıdırdavuk* “geveze, boşboğaz” (bıdırda-“hızlı veya hiç ara vermeden konuşmak, gevezelik etmek, dırdır söylenip durmak”); *gırıldavuk* “takır takır, harıl hurul” (gırıl-“hırıldamak, zırlıdamak”); *kaltırvuk* “titreyen, titrek” (kaltıra-“titremek”); *titrevik* “titreyen, titrek” (titre-“titremek”); *yangırvuk* “kahkaha, şaplak, çingirak sesi; yumuşak” (yangıra-“tınlamak, çınlamak”); *yıltırvuk* “parlak, parıltılı, kıvılcımlı” (yiltıra-“parlamak, parıldamak, kıvılcımlanmak”); *fırıldavuk* “topaç, fırlıdak” (fırıl-“fırıldamak, hızla dönmek”); *bagırvuk* “acı haykırma; çirkin ses, acı ses” (bagır-“bağırma”); *sızgırvuk* “düdük” (sızgır-“ısıklık çalmak”). Son örneklerde ek, -a- ile genişleyerek -avuk şeklini almıştır. [İlhan Çeneli, *Kırım Tatarcasında Yapım Ekleri*, (çev. Mustafa Argunşah), TDK Yay., Ankara 1997, s. 34-35.]

Karaçay-Malkar Türkçesinde -vUk eki yaygın bir şekilde kullanılmaktadır ve düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymayan ek, ünlülerle biten kelimelere doğrudan, ünsüzle biten kelimelere ise yardımcı ses alarak eklenmektedir: *aylanıvuk* “serseri, avare, gezmeyi seven, yerinde duramayan”, *batıvuk* “bataklık”, *canıvuk* “öfkeli, hiddetli”, *catıvuk* “yatmaya meyilli”, *çörtlevük* “fındık”, *dınlıdavuk* “gürültülü, geveze”, *duvıldavuk* “uğultulu”, *şorkıldavuk* “şırıltılı” vb. (Ufuk Tavkul, *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 2000, s. 21 ve sözlük kısmı).

Mustafa Öner, Bugünkü Kıpçak Türkçesi isimli eserinde -k/-k ekiyle ilgili şu açıklamalara yer vermiştir: Tatarskaya Grammatika-I isimli eserde, ekin ünlüyle biten kök ve gövdelerde -vık/-vék şeklinde ortaya çıkıp v sesini yardımcı ünsüz olarak aldığı kaydedilmiştir; fakat dilimiz için pek normal olmayan bu durumdan ziyade, örneklerdeki fiil isimlerinin mübalağa ifadesine de bakarak, bu -vık/-vék ekini -gak/gek ekine eş fonksiyonda, ayrı bir ek olarak değerlendirmek daha yerinde olmalıdır. Buna rağmen, söz konusu -k/-k ekinin örneklerinin, çoklukla, ünsüzle biten kök ve gövdelerden olması ise dikkat çekicidir. (M. Öner, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, TDK Yay., Ankara 1998, s. 79, 293. dipnot) M. Öner dipnotta -vık/-vik ekinden bahsetse de Kıpçak lehçelerinde kullanılan bu ekle ilgili örneklere yer vermemiştir.

¹⁷ Himmet Biray, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*, Ankara 1999, s. 189; Mehmet Kara, *Türkmence (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük)*, Ankara 2000, s. 36.

Himmet Biray'ın *Türkmen Dilinin Sözlüğü* isimli eserden tespit ettiği -vuk, -vük ekiyle türetilen isimler şunlardır: *cıgıldavuk* (gıcırıtılı ses çıkarıcı), *cürlevük* (cırıltılı ses çıkarıcı alet), *endirevük* [titrek, boğuk boğuk (ses)], *gübürdevük* (gürültülü ses çıkarıcı), *gürlevük* (gürültülü ses çıkarıcı), *haşırdevük* (haşırıtılı ses çıkarıcı), *hızlavuk* (ortasındaki iki delikten iplik geçirilerek döndürülüp oynanılan yuvarlak ağaç oyuncak), *kekirdavuk* (1. gırtlak, 2. organizmadaki kıkırdak), *ketlevük* (damak), *lovurdavuk* (şule saçan, ışığı aksettiren), *loñkuldavuk* - *lönküldevük*

Arayışlar

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde ve Türkmen Türkçesinde -vuk, -vük eki, daha çok -a/-e-, -la/-le- veya -da/-de- ekiyle türetilmiş fiillerin üzerine getirilmektedir. -vuk, -vük fiilden isim yapma eki daha çok ses yansımali kelimelerde kullanılmaktadır. Ek, genellikle dudak uyumuna uymaz.

-vIk/-vUk ve -yIk/-yUk eklerinin yapısı ve gelişimiyle ilgili kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Bazı araştırmacılar bu eklerin yapısı ve gelişimiyle ilgili bilgiler vermişlerdir.

Bang, Eski Türkçede sıfat-fiil ve geçmiş zaman eki olarak kullanılan -yUk ekini -uk/-ük fiilden isim yapma ekinin yardımcı ünsüz almış şekli olarak değerlendirmektedir. Baştaki y sesinin yardımcı ünsüz olduğunu kabul etmektedir. Ünlüyle biten fiil kök ve gövdelerinden sonra araya getirilen y ünsüzü, umumileşerek ünsüzle biten fiil kök ve gövdelerine getirilince -uk/-ük ekinin bünyesine dahil kabul edilmiş olmalıdır: *sı-yuk* (< *sı-y-uk*), *alk-yuk* (< *alk-y-uk*) gibi.¹⁸

-yUk ekinin Türk lehçelerindeki durumunu inceleyen Nasilov ise şu görüştedir: -yuk/-yük, Tuva dilindeki -çık, -çuk ile akrabadır ve -çık, -çuk şekli Uygurcada -yuk/-yük olmuştur. Yine Tuva dilindeki *iyik* şeklinin, *iyik* < **er-y* (*ı* ~ *u*) *k* > *er-y(u)k* > *iyik* > *yik* olduğu görüşündedir.¹⁹ K. Eraslan, Nasilov'un bu izahını ihtiyatla karşılamak gerektiğini söyler.

Zeynep Korkmaz, -Ik/-Uk ekinin kökeniyle ilgili olarak "Biz -Ik/-Uk ekiyle yapılmış türetmelerde 'olmuş, bitmiş olanı gösterme ve -miş ekine koşut bir işlev taşıma' özelliği gördüğümüz için eki ET -yUk ekine bağlamayı gerekli bulduk. y ünsüzünün dilimizde kolayca eriyip kaybolma özelliği taşıması da eki -yUk > -Ik/-Uk biçimine dönüştürmüştür yargısına vardık." demektedir.²⁰

-vIk/-vUk ekinin başındaki v sesi Tatarskaya Grammatika-I isimli eserde yardımcı bir ses olarak kabul edilir. Bu konuda Mustafa Öner şu

[long long yürüme sesi (at, eşek vs. yürüdüğünde)], *partlavuk* (patlamış, yarılmış), *pıkırdavuk* (fıkırdayan, fıkırtılı ses), *portlavuk* (bir çeşit ot), *sardıravuk* (zangır zangır titreyen), *saññıldavuk* (titrek), *sızlavuk* (çıban), *şaglavuk* (şelâle, çağlayan), *şañlavuk* (çınlayan, gür), *şaññırdavuk* (şangırtılı ses çıkaran), *şarlavuk* (şelâle, çağlayan), *şatlavuk* (çatırtılı ses çıkaran), *şıkırdavuk* (takırdayıp duran), *şıırdavuk* (çatırtılı ses çıkaran), *tigirlevük* (topaç oyuncacı), *titrevük* (titrek), *üsgülevük* (üşütme sebebiyle çıkan hıçkırık), *yaldıravuk* (parlak), *yalpıldavuk* (parlak), *yıldıravuk* (ışıldayan, parlak), *yılıldavuk* (parlak, ışık salan, şuleli). (Himmet Biray, *age.*, s. 189-191)

¹⁸ K. Eraslan, *age.*, s. 43.

¹⁹ D. M. Nasilov, "Prosedeye vremya na -jük, -juk v drevneuygurskom yazıke i yego reflexi v sovremennih yazıkoh", *Tyurkologičeskiy Sbornik*, Moskva 1966, s. 97-98; K. Eraslan, *age.*, s. 43.

²⁰ Z. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yay., Ankara 2003, s. 85.

değerlendirmelerde bulunur: “*Tatarskaya Grammatika-I (red.: M. Z. Zakiyev, F. A. Ganiyev, K. Z. Zinnatullina, Kazan 1993, s. 261-262) isimli eserde, -k ekinin ünlüyle biten kök ve gövdelerde -vık/-vék şeklinde ortaya çıkıp v sesini yardımcı ünsüz olarak aldığı kaydedilmiştir; fakat dilimiz için pek normal olmayan bu durumdan ziyade, örneklerdeki fiil isimlerinin mübalağa ifadesine de bakarak, bu -vık/-vék ekini -gak/gek ekine eş fonksiyonda, ayrı bir ek olarak değerlendirmek daha yerinde olmalıdır.*”²¹

Türkiye Türkçesi yazı dilinde -vık/-vUk ekine hiç rastlanmazken, -ylk/-yUk ekine sadece birkaç örnekte rastlanmaktadır (*cırlayık, çağlayık*). Tarama Sözlüğü’nde bu ekle oluşturulan örnekler şunlardır: *bingıldayık, binkıldayık, cırlayık, cırtlayık, çatlayık, çırlayık, çırtlayık, güneyik, hırlayık*. Kamus-ı Türki’de bu ekle oluşturulmuş örnekler: *ağlayık, cırlayık, çağlayık*.

-vık/-vUk ve ylık/-yUk ekleri Türkiye Türkçesinin ağızlarında yaygın bir şekilde görülür. Bu ekler yazı diline mal olan ekler olmadıkları için, Türkiye Türkçesinin grameriyle ilgili kaynaklarda -vık/-vUk ekine hiç rastlanmaz. -ylk ekine ise -lk /-Uk, -k ekiyle ilgili olarak birkaç kaynaktan rastlanır ve ekle ilgili farklı açıklamalara yer verilir.

Gürer Gülsevin ve Selma Gülsevin, -IK ekini -(y)IK şeklinde alarak başındaki y’yi bazı örneklerde kullanılan bir yardımcı ses olarak verirler ve -IK ekinin eskiden -(y)UK şeklinde olduğunu belirtirler. Kamus-ı Türki’de -yIK eki ile türetilmiş üç örnek tespit etmişlerdir: *ağlayık* “daima ağlar gibi duran ve halinden şikayetçi olan, ağlamış (adam)”, *cırlayık* “kırlarda, çalılık yerlerde yaşayan küçük bir av kuşu”, *çağlayık* “yerden sesle kaynarak çıkan su”. -(y)IK eki çok heceli fiil tabanlarından “-mış olan” anlamlı isim ve sıfatlar yapan bir ektir.²²

Z. Korkmaz -lk / -Uk, -k ekinin -yUk kökenli olduğunu belirterek bu konuda şu değerlendirmeleri yapar: “-lk / -Uk, -k (ET -yUk) eki geçişli geçişsiz tek ve çok heceli fiillere gelerek sıfat ve adlar türeten çok işlek bir ektir. Bu ekle yapılmış türetmelerin özellikle sıfat olanlarında, yapılmış bitmiş bir işi nitelik olarak üzerinde taşıma özelliği vardır. Bu da görüşümüzce ekin ET -yUk kökenli olmasıyla ilgilidir.”²³ Şemsettin Sami’nin Kamus-ı Türki’sinde yer alan *ağlayık, cırlayık, çağlayık* gibi birkaç örnek arkaik olabilir. T. Banguoğlu’nun Anadolu ağızlarından aktardığı *Ali gelmeyiktir* “gelmemiş olmalıdır”, *işi kavrayık, sözünü anlamayık* örnekleri de, -lk / -Uk ekinin aynı işlevle ve araya bir koruyucu ünsüz alarak ağızlardaki kullanılışı diye düşünülebilir.²⁴

²¹ M. Öner, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, TDK Yay., Ankara 1998, s. 79, 293. dipnot.

²² Gürer Gülsevin, Selma Gülsevin, (*Kamus-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanılışları I: Fiilden İsim Yapan Ekler*, Malatya 1993, s. 52-61.

²³ Z. Korkmaz, *age.*, s. 84.

²⁴ Z. Korkmaz, *age.*, s. 87.

Arayışlar

Hamza Zülfikar, ses yansımali kelimeleri incelediği eserinde -vIk/-vUk ve -yIk/-yUk ekleriyle oluşturulan örneklere yer vermiştir.²⁵

-yIk/-yUk ekiyle -Ik/-Uk, -k eki benzer bir işleve sahip olsa da Eski Türkçede iki ekin kullanımı farklıdır. Eski Türkçede -yUk eki sıfat-fiil ve geçmiş zaman eki olarak kullanılırken -k eki fiilden isim yapma eki olarak görev yapmaktadır. -yIk/-yUk eki arkaik bir ek olmalıdır. Başındaki y sesi bir türeme ses midir, yoksa ekin aslı bir sesi midir? y sesi bir türeme ses olarak düşünülse de y sesi kaynaşmış durumdadır. Uygur dönemi eserlerinde -yuk/-yük eki, hem ünlü hem ünsüzle biten fiillere getirilmiştir.

-yIk/-yUk ekinin Eski Türkçedeki kullanılışı ile Anadolu ağızlarındaki kullanılışı arasında fark vardır. Eski Türkçede sıfat-fiil ve geçmiş zaman eki olarak kullanılan -yUk eki etken ve edilgen bütün fiillere getirilebilen bir ektir. Anadolu ağızlarında -yIk/-yUk eki genellikle ses yansımali kelimelerde görülür ve kalıcı isim ve sıfat oluşturur.

-vIk/-vUk eki daha çok Kıpçak grubu Türk lehçelerinde ve Türkmen Türkçesinde kullanılan bir ektir. Ekin başındaki v sesinin türeme bir ses olduğunu iddia edenler bulunsa da ek, Eski Türkçedeki guk/-gük veya -gak/-gek ekinden ortaya çıkmış olabilir.²⁶ -guk/-gük ve -gak/-gek eklerinin başındaki g, g (gı) sesleri v'ye dönüşmüş olmalıdır. -vUk ekine özellikle Kıpçak grubu Türk lehçelerinde rastlanması ekin -guk/-gük veya -gak/-gek ekinin devamı olduğunu düşündürmektedir. Çünkü Kıpçak Türkçesinin en önemli hususiyetlerinden biri g > v değişmesidir. Anadolu ağızlarında -vIk/-vUk ekinin görülmesi Kıpçak Türkçesinin bir etkisi olarak düşünülebilir. Çünkü Kıpçak Türkçesi dil özelliklerine yer yer Anadolu ağızlarında rastlanmaktadır.²⁷

Tespit ettiğimiz örnekler arasında -vIk/-vUk ve -yIk/-yUk ekli örneklerin -gIk/-gUk ekli örnekleri de vardır: *cırtağuk* "ağustos böceği" [(Mr) DS], *güneşik* "hindiba" (TSöz). Yine benzer fiil tabanlarından oluşturulan -vak ekli örnekler mevcuttur: *cırtlavak* "yenmeyen, güzel kokulu, portakal büyüklüğünde kavun cinsinden bir meyve" [(Isp) DS] [*cırtla*:- Fıskırmak. (Isp, Brd, Mr, Dz) DS], *şaklavak* "değirmen çakıldağı" [(İz) DS] [*şakla*:- Şak diye

²⁵ Hamza Zülfikar, *Türkçede Ses Yansımali Kelimeler*, TDK Yay., Ankara 1995, s. 149, 150- 151, 160, 161.

²⁶ Eski Türkçedeki -guk/-gük ve -gak/-gek eklerinin kullanımı ile bazı lehçelerde görülen -vIk/-vUk ekinin kullanımı arasında farklılıklar vardır: *içkek* "vampir" (*iç*- "içmek"), *yulgak* "aydınlık, ışık" (*yul-a* "meşale" ile aynı kökten), *kazguk* "kazık" (*kaz-* "kazmak"), *tirgük* "direk" (*<tire-gük), *arkag* "mekik ipeği, atkı" (*ar-* "dolaşmak"). [A. von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 1988, s. 52]

²⁷ Zeynep Korkmaz, "Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı İle İlişkisi Sorunu", *TDAY Belleten* 1971, Ankara 1971, s. 21.

ses çıkarmak” TSöz, *şorlovak* “çağlayan” [(Ant) DS] [*şorla-*: 1. (akan bir şey) Şor şor diye ses çıkarmak. TSöz 2. (kan, su) Fışkırarak hızla akmak. (Kc, Bo, Bt, Mr, Ng) DS].

Anadolu ağızlarında -vIk/-vUk ve -yIk/-yUk eklerinin işlevleri aynı olduğu gibi eklendiği kelimeler de çoğu zaman ortaktır: *cırlavuk* ~ *cırlavık* ~ *cırlavuh* ~ *cırlavuk* ~ *cırlayık*, *cırtlavuk* ~ *cırtlayık*, *çırlavık* ~ *çırlavuk* ~ *çırlayık*, *günevık* ~ *güneyık* ~ *güneyk* (<*güneyık*), *gürlevık* ~ *gürleyık*, *harlavuk* ~ *harlayık*, *hırlavuk* ~ *hırlayık*, *kıldıravuk* ~ *kıldırayık*, *şarlavık* ~ *şarlavuk* ~ *şarlayık*.

-Ik eki Anadolu ağızlarında yapım eki olarak kullanıldığı gibi yer yer çekim eki (anlatılan geçmiş zaman, şimdiki zaman, sıfat-fiil ve zarf-fiil eki) olarak da kullanılmaktadır. Bazen ek -yIk şeklindedir. “*O yol senin gördüğün gibi kalmayık*” cümlesinde ek -yık şeklinde yer almıştır. Burada ekin görülen geçmiş (di’li) zaman ile anlatılan geçmiş (miş’li) zaman arasında bir fonksiyonu vardır.²⁸

T. Banguoğlu -Ik/-Uk ekinin bazı kullanışlarda eski sıfat-fiil işleyişini andırıldığını belirterek bu ekin nadir hallerde türemeli olarak görüldüğünü ifade eder: *Ali gelmeyiktir* “gelmemiş olmalıdır”, *ağlayık*, *çağlayık*, *cırlayık*, *işi kavrayık*, *sözünü anlamayık*. T. Banguoğlu’nun Anadolu ağızlarından aktardığı *Ali gelmeyiktir* “gelmemiş olmalıdır”, *işi kavrayık*, *sözünü anlamayık* örnekleri, -Ik / -Uk ekinin çekim eki göreviyle kullanıldığını gösteren örnekler olarak kabul edilebilir.²⁹ Bu örnekler -Ik / -Uk ekinin aynı işlevle ve araya bir koruyucu ünsüz alarak ağızlardaki kullanılışı diye düşünülebilir.³⁰

Anadolu ağızlarında -vIk/-vUk ve -yIk/-yUk ekleri ünlü ile biten kelimelerde kullanılmaktadır. Anadolu ağızlarında ses yansımali kelimelerde kullanılan bu eklerin işlevleri -Ik/-Uk, -k eki ile benzerlik göstermektedir. Aynı fiil tabanına -Ik/-Uk, -k eki getirilebildiği gibi, -yIk/-yUk ve -vIk/-vUk ekleri de getirilebilmektedir. -Ik/-Uk, -k ekli şekillerin bir kısmı yazı dilinde de kullanılmaktadır.

²⁸ Ahmet Buran, “-Ik Ekinin Anadolu Ağızlarında Kullanılışı”, *TDAY Belleten 1994*, Ankara 1996, s. 11-18.

²⁹ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara 1990, s. 248.

³⁰ Z. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yay., Ankara 2003, s. 87.

Arayışlar

Anadolu ağızlarında bu eklerle oluşturulan kelimeler:

-yuk, -yük, -yık, -yik ekiyle oluşturulanlar

alğayuk, apıldiyık, bingıldayık, büngüldeyik, cıllayık, cıllayık, cıkırıyık, cımbıldayık, cırlayık, cırtlayık, cızlayık, civirdeyik, corlayık, corlayık, çallayuk, çepildeyik, çıldınıyuk, çırlayık, çivşiyik, fıldınıyık, fişıldayık, gagırıyık (<gagırıyık), galdireyik, galdırdayık, gangıldayık, gengildeyik, gengildiyyık, gevreyük, gevriyyık gıldırayık, gıncırayık, gıncırdayık, giciyyık, gülleyük, güneyik, güneyk (<güneyik), gürlayık, harlayık, hıclayık, kıldırayık, kitleyyık, mınkıldayuk, parıldayık, patlayık, şarlayık, vızırdayık. Türkçe Sözlük'te geçen örnekler: cırlayık, çağlayık. Kamus-ı Türki'de bu ekle oluşturulmuş örnekler: ağlayık, cırlayık, çağlayık. Tarama Sözlüğü'nde bu ekle oluşturulan örnekler: bingıldayık, binkıldayık, cırlayık, cırtlayık, çatlayık, çırlayık, çırtlayık, hırlayuk, güneyik. Diğer sözlüklerde bulunup da Derleme Sözlüğü'nde bulunmayanlar: ağlayık, binkıldayık, çağlayık, çatlayık, çırtlayık, hırlayuk.

-vık, -vik, -vuk, -vük; -vıh, -vuh ekiyle oluşturulanlar

bıdılavık, cırlavuk, cırlavık, cırlavuh, cırlavuk, cırtlavuk, çırlavık, çırlavuk, cincevik, çakıldavuk, çetlevik, çetlevuk, çitlevik, çörlövük, dırdıvıh, dırdıvık, faşılavık, fişilevik, günevik, gürlavık, harlavuk, hırlavuk, hınavuklu, horlavık, horlavuk, höldürevik, hurlavuk, ıravık, kıldıravuk, kalsavık, kınamsavık, muşulavık, şarlavık, şarlavuk, şırlıvık. DS'de bulunmayanlar: gargıldavuk, girlevik, şırlıvık.

-vık/-vUk, -yık/-yUk eklerini alan kelimelerin yapısı:

-A-yık/-A-yUk yapısında olanlar

alğayuk, galdireyik, gevreyük, gıldırayık, gıncırayık, güneyik, güneyk (<güneyik), hıclayık, kıldırayık.

-I-yık/-I-yUk yapısında olanlar

cıkırıyık, çivşiyik (<çiviş-i-yık), çıldınıyuk (<çıldır-i-yuk), gagırıyık (<gagırıyık), gevriyyık, giciyyık, fıldınıyık. Bu kelimelerin bir kısmında -A eki muhtemelen daralmış olarak -I şekline dönüşmüş olabilir.

-IA-yık/-IA-yUk yapısında olanlar

ağlayık, cıllayık, cıllayık, cırlayık, cırtlayık, cızlayık, corlayık, corlayık, çağlayık, çallayuk, çatlayık, çırlayık, çırtlayık, gülleyük, gürlayık, harlayık, hırlayuk, kitleyyık, patlayık, şarlayık.

-dA-yık/-dA-yUk yapısında olanlar

apıldiyık, bingıldayık, binkıldayık, büngüldeyik, cımbıldayık, civirdeyik, çepildeyik, fişıldayık, galdırdayık, gangıldayık, gengildeyik, gengildiyyık,

Arayışlar

gıncırcıdayık, mınkıldayık, parıldıayık, vızırdayık. Apıldıyık, gengildeyik kelimelerinde daralma var.

-IA-vIk/-IA-vUk yapısında olanlar

cırlavık, cırlavuh, cırlavuk, cırtlavuk, çırlavık, çırlavuk, çetlevik, çetlevuk, çitlevik, çörlövük, gürlevik, harlavuk, hırlavuk, horlavuk, horlavık, hurlavuk, şarlavık, şarlavuk, şirlevik, şirlivik.

-dA-vIk/-dA-vUk yapısında olanlar

çakıldavuk, dırdıvık, dırdıvıh. -dA- ekinde -dl- şeklinde daralma var.

-A-vIk/-A-vUk yapısında olanlar

bıdılavık, cırlavuk, faşılavık, fişilevik, günevik, höldürevik, ıravık, kıldıravuk, muşulavık.

Diğerleri

cincevik, hırnavuklu, kalsavık (<kal-sa-vık), kınamsavık (<kınam-sa-vık).

Derleme Sözlüğü'nde geçen -vIk/-vUk ve -yIk/-yUk ekli kelimeler ve anlamları³¹:

Kelimelerin anlamları ile birlikte DS'de veya TSöz'de tespit edilebilen aynı anlamdaki fiil tabanları da burada gösterilmiştir. -Ik/-Uk, -k ekiyle meydana getirilen şekiller, çalışma kapsamının dışında bırakılmakla birlikte tamamen aynı fiil tabanından oluşturulan ve aynı anlamda kullanılan örneklere bu ekler arasındaki işlev benzerliğini göstermek için yer verilmiştir. Fiil tabanları ve -k ekli örneklerin sözlüklerde geçen bütün anlamları verilmemiş, sadece incelemeye dahil ettiğimiz kelimeye uygun anlamları alınmıştır.

ağlayık: Daima ağlar gibi duran ve hâlimden şikâyetçi olan, ağlamış (adam). KT [*ağla-*: Gözyaşı dökmek. TSöz; *ağlak*: Vara yoğa ağlayan, sulu gözlü. (Brs, Kc, Çr, Ama, Mr) DS]

ağayuk: Vurdumduymaz, ağır kanlı. (Sn) DS

apıldıyık: Yürmesini bilmeyen, düzgün yürüyemeyen. (Dz) DS [*apılda-*: Sendelemek. (Uş, Dz, Kü, Es, Hat, Krş) DS; *apıldak*: Fazla şişman, etli. (Brs) DS]

bıdılavık: Ağzının içinden konuşan, dediği anlaşılmayan. (Kn) DS [*bıdıla-*: Kendi kendine konuşmak, mırıldanmak, homurdanmak, söylenmek, fısıldamak. (Gm, Ezm, Ezc, Mğ) DS]

³¹ Burada *Derleme Sözlüğü* dışında *Tarama Sözlüğü*, *Kamus-ı Türki ve Türkçe Sözlük*'te yer alan örneklere de yer verilmiştir. Ayrıca kendi tespit ettiğimiz örnekler de yer almıştır.

Arayışlar

bingıldayık: 1. Bingıldak. (Çkl, Ank) DS, TS 2. Kaynak, pınar. (Ks) DS [*bingıldı-*: 1. (et ve sıvı için) Oynamak, titremek. TSöz 2. Zonklamak (Isp, Dz, Ba, Zn, Dy, Ky, Ant, Mğ) DS 3. Etləri titremek, oynamak, su sıçramak, kımıldamak (Uş, Çkl, Es, Kc, Bo, Ks, Çkr, Gaz, Ank, Ant, Mğ) DS; *bingıldak*: 1. Yeni doğmuş çocukların tepesindeki yumuşak yer, bingıldak (Krş, İç) DS, TSöz 2. Yumuşak, dokununca oynayan çıban. (Kü) DS 3. Batakılık. (Çkl, Ky, Ada) D, 4. Suyun kaynama hali. (Ml) DS]

bınkıldayık: Bingıldak. TS [*bınkıldı-*: Etləri titremek, oynamak, su sıçramak, kımıldamak. (Or) DS]

büngüldeyık: Kaynak, pınar. (Sn) DS [*büngülde-*: 1. (su) Topraktan kaynamak. (Af, Uş, Isp, Bo, Çr, Or, Gr, Tr, Gaz, Hat, Sv, Yz, Ank, Krş, Nğ, Ant, Mğ) DS 2. Coşmak, yerinde durmamak. Es, Kn, Tk, Mr) DS; *büngüldek*: Kaynak, pınar. (Af, Dz, Çkr, Mn, Brs, Kü, Bil, Bo, İst, Ks, To, Sv, Yz, Ank, Krş, Nğ, Kn, İç, Ant) DS]

cıllayık: İnce bir sesle sürekli bağıırıp ağlayan. (Dz, Tr) DS [*cılla-* İnce ve yüksek bir sesle ağlamak. (Bo) DS; *cıllak*: İnce bir sesle sürekli bağıırıp ağlayan. (Ama) DS]

cıllayık: Bir çeşit kuş. (Bo) DS [bk. cıllayık]

cıkınyık: 1. Ağustos böceği. (Tr) DS 2. Tahterevalli. (Tr) DS

cimbıldayık: Dönek, sözünün eri olmayan. (Isp, Dz) DS [*cimbıldı-*: (su) Çalkalanmak. (Isp, Dz, Kü, Bo, Es, Kc, Ks, Çkr, Ama, Yz, Ank) DS; *cimbıldak*: Dönek, sözünün eri olmayan. (Uş, Af, Brd, Dz, Mn, Es, Mğ) DS]

cırlayık: 1. Ağustos böceği. (İz, Or, Yz, Kn, İç, Ant, Kıbrıs) DS 2. Bir çeşit kuş. (Gaz) DS 3. Geveze. (Hat) DS [*cırla-*: 1. İnce ve usandırıcı ses çıkarmak. TSöz 2. Gevezelik etmek. (Brd, Dz, Brs, Kü, Bo, Zn, Ks, Hat, Sv, Kn, Ada, Mğ, Ed) DS 3. İnce ses çıkararak ağlamak. (Dz, Bo, Zn, Ama, Or, Tr, Gm) DS; *cırlak*: 1. Ağustos böceği. (Isp, Brd, Çkl, Brs) DS, TSöz 2. Bir çeşit kuş. (İz) DS 3. Geveze. (Man, Kc, Kr, Nğ) DS]

cırlavuk: Ağustos böceği. (Kn) DS [bk. cırlavık]

cırlavuh: Ağustos böceği. (İç) DS [bk. cırlavık]

cırlavuk: 1. Ağustos böceği. (Kü, İst, Mr, Kn, Ada, İç, Ant) DS 2. Hindi yavrusu (Mş) DS [*cırlavuk otu*: Aşağıdan sivri başlayarak yukarılarda yuvarlaklaşan yaprakları, gövdesinde tek sıra olan, çıkmasıyla hasat mevsiminin geldiğini bildiren bir çeşit ot. (Gaz) DS] [bk. cırlavık]

cırlayık: 1. Ağustos böceği. (Isp, Brd, Dz, Brs) DS, TSöz, TS 2. Kışın yollarda ve tarlalarda sürüler halinde görülen, akbabaya benzeyen bir çeşit kuş. (Ks) DS 3. Kırlarda, çalılık yerlerde yaşayan küçük bir av kuşu. TSöz, KT [bk. cırlavık]

Arayışlar

cırtlavuk: 1. Tez canlı (kimse). (Isp) DS 2. Küçük domates (Brd) DS 3. Ağustos böceği (Isp) DS [*cırtla-*: 1. Fışkırmak. (Isp, Brd, Mr, Dz) DS 2. Düşünmeden konuşmak. (Brd, Ay, Ks, Çr) DS 3. Cırt cırt diye ses çıkarmak. TSöz; *cırtlak*: Küçük domates. (Sn) DS]

cırtlayık: 1. Su fışkırtan oyuncak. (Bil) DS 2. Ağustos böceği. TS [*cırtlak*: Su fışkırtan oyuncak. (Ezc, Mğ) DS] [bk. cırtlavuk]

cızlayık: Bir çeşit bitki. (Zn) DS [*cızla-*: 1. Cız diye ses çıkarmak. TSöz 2. Dağlamak. (Dz) DS]

cincevik: İnce, narın. (Ks) DS

civirdelik: Mayası gelmemiş ekmeğin üzerindeki ince kabarcıklar. (Ank) DS

corlayık: Güvercinden küçük bir cins siyah renkli kuş. (Sm) DS [*corlak*: Bağirtlak denilen kuş. (El) DS]

corlayık: Güvercinden küçük bir cins siyah renkli kuş. (Sm) DS [bk. corlayık]

çağlayık: Yerden ses çıkararak, gürültüyle kaynarak çıkan genellikle sıcak su, kaynak. TSöz, KT [*çağla-*: (akarsu) Köpürerek ve ses çıkararak coşkun bir şekilde akmak. TSöz; *çağlak*: Çağlayan. (Uş, Isp, Kc, Mr, Ky, Kn, Nğ, Ada, İç) DS]

çakıldavuk: Değirmende buğdayın bittiğini haber veren bir alet. (Kn) DS [*çakilda-*: Çakıl taşlarının çıkardığı ses gibi ses çıkarmak. TSöz; *çakıldak*: Değirmen, su dolabı vb. makinelerin işleyişini çıkardığı sesle kontrole yarayan parça. TSöz]

çallayık: Çağlayan. (Sn) DS

çatlayık: Çatlak, yarık. TS [*çatla-*: Parçaları ayrılıp dağılmayacak biçimde yanılmak. TSöz; *çatlak*: Çatlamış olan. TSöz]

çepildeyik: Çok konuşan, geveze. (Sn) DS

çetlevik: Fındık. (To, Ada) DS

çetlevuk: Fındık. (Brs) DS

çıldırıyuk: Gözbebeği. (Or) DS [*çıldırık*: Gözbebeği. (Or) DS]

çırlavık: Ağustos böceği. (İç) DS [*çırta-*: 1. İnce ses çıkararak ağlamak. (Es, Rz) DS 2. Tiz sesle bağırıp çağırmak (Çkl, Nğ) DS]

çırlavuk: 1. Ağustos böceği (Çr, Gaz, Nğ, Kn) DS 2. Kışın yollarda ve tarlalarda sürüler halinde görülen, akbabaya benzeyen bir çeşit kuş. (Gaz) DS 3. Yaprakları yarım metre uzayan sarı renkli bir ot. (Gaz) DS] [bk. çırlavık]

çırlayık: 1. Kurbağa (Ank) DS 2. Ağustos böceği. TS [bk. çırlavık]

çırtlayık: Ağustos böceği. TS

çitlevik: Fındık. (Brs) DS

Arayışlar

- çivşiyik:** Dolu. (Ant) DS [*çivşik:* Dolu. (Ant) DS]
- çörlövük:** Fındık (Ks) DS
- dırdıvıh:** Geveze, yerli yersiz konuşan. (Ar) DS
- dırdıvık:** 1. Geveze, yerli yersiz konuşan. (Art) DS 2. Kavgacı. (Art, Ank, Nğ) DS
- faşılavık:** Aceleci. (Kn) DS [*faşıla-:* Kızmak, hiddetlenmek, homurdanmak. (Ama) DS]
- fıldırıyık:** Tahtadan yapılan bir çeşit çocuk oyuncağı. (Dz, Tr) DS
- fişıldayık:** 1. Her işi becerirmiş gibi davranan (kimse) (Dz) DS 2. Bir çeşit büyük boylu ot. (Brd) DS [*fişilda-:* Fışır fışır ses çıkartmak. TSöz]
- fişilevik:** Yerinde duramayan, hareketli. (Kn) DS
- gagıriyık (<gagıriyık):** Çirkin sesle konuşan. (Gr) DS [*gagıra-:* Sinirli sinirli konuşmak. (Gr) DS]
- galdireyık:** Tüylü ve geniş yapraklı, kırmızı ve yeşil saplı, yenen bir bitki. (Bo) DS [*galdirek:* Tüylü ve geniş yapraklı, kırmızı ve yeşil saplı, yenen bir bitki. (Dz) DS]
- galdırdayık:** Toprak yığını, hüyük. (Bil) DS
- gangıldayık:** 1. (insan, hayvan) Çok zayıf. (Isp, Ks) DS], 2. İhtiyarlıktan titreyerek yürüyen insan ya da hayvan. (Çr) DS]; [*gangilda- :* 1. Zayıflamak, kemikleri fırlamak. (Ba) DS 2. Çok ihtiyarlamak. (Bo) DS 3. Bunamak (Sv) DS 4. (eşya) Eskimiş, işe yaramaz duruma gelmek (Bo) DS; *gangıldak:* (insan, hayvan) Çok zayıf. (Uş, Ay, Ba, Bo, Nğ) DS; *ganğıldak:* (insan, hayvan) Çok zayıf. (Çr)DS]
- gargıldavuk:** Bir çeşit bitki ve bu bitkinin meyvesi. (Afşar-Taşkent-Konya)
- gengildeyık:** Geveze, saygısız (kimse). (Dz) DS [*gengilde-:* Gevezelik etmek. (Dz) DS]
- gengildiyyık:** Geveze, saygısız (kimse). (Dz) DS [bk. gengildeyık]
- gevreyük:** Hayvanların yediğı sütlü bir çeşit ot. (Zn) DS [*gevre-:* Kolay kırılır duruma gelmek. TSöz; *gevrek:* Kolayca kırılıp ufalanan TSöz]
- gevriyık:** Hayvanların yediğı sütlü bir çeşit ot. (Çr, Ml) DS [bk. gevreyük]
- gıldırayık:** Küçük çan. (Isp) DS [*gıldıra-:* Yuvarlanarak ses çıkarmak (Or) DS; *gıldırak:* Küçük çan. (Af, Isp, Brd, Dz, Nğ, Ko, Ant, Mğ) DS, *gıldirek* (Brd) DS]
- gıncırayık:** Tahterevalli ya da tahterevalliye benzeyen bir oyun aracı. (Mğ) DS [*gıncırayık:* Tahterevalli ya da tahterevalliye benzeyen bir oyun aracı. (Af, Isp, Brd, Dz, İç, Ant) DS]

gincırdayık: Tahterevalli ya da tahterevalliye benzeyen bir oyun aracı. (Isp) DS [*gincırdak*: Tahterevalli ya da tahterevalliye benzeyen bir oyun aracı. (Af, Isp, Brd, Dz, Ay, Bil, Çr, Ank, Ant, Mğ) DS]

giciyık: Ekzema hastalığı. (Dz) DS [*gici-*: Kaşınmak. (Ama) DS; *gicik*: Uyuz hastalığı. (Brd, Ba, Çkl, Brs, Kü, Es, Kc, Bo, İst, Zn, Çr, Ama, El, Ank, Kn, Krk, Tk) DS; *gicük*: Uyuz hastalığı. (Zn) DS]

girlevik: Çağlayan. (Erzincan)

gülleyük: Çağlayan. (Ama) DS

günevik: Hindiba. (İz) DS [*güne-*: günülememek, çekememek, kıskanmak. (Mr) DS, *günek*: 1. Hindiba. (Af) DS 2. Yabani marul. (Isp) DS]

güneyik: Hindiba. (Isp, Kn, Mğ) DS, TS [bk. günevik]

güneyk (<güneyik): Hindiba. (Isp) DS [bk. günevik]

gürlevik: Yer altında akan suyun sesi. (İç) DS 2. Gürleyerek akan su, çağlayan; gürleyerek akan suyun bulunduğu yer. Afşar-Taşkent-Konya [*gürle-*: 1. Kalın ve gür ses çıkarmak. TSöz, 2. Çağlamak, su gürül gürül akmak. (Nğ) DS; *gürlek*: 1. Coşkun, bol (su için). (Nğ) DS 2. Gür (ses vb. şeyler için). (Ky) DS 3. Çağlayan. (Af, Isp, Ba, Sm, Ky) DS, TSöz]

gürleyik : 1. Serçe. (Dz, İst) DS 2. Kahverenkli tüylü, sebze tohumlarını eşeyen bir kuş. (Zn) DS 3. Çağlayan. (İst, Or, Ed) DS [bk. gürlevik]

harlavuk: Ses çıkararak nefes alan kimse. (Çr) DS [*harla-*: 1. “Har har” diye ses çıkarmak. TSöz 2. Yorgunluktan ses çıkararak nefes almak. (Çkr, Çr, Ama, Or) DS; *harlek*: Ses çıkararak nefes alan kimse. (Çr) DS]

harlayık: Harlıtı ile akan su, çağlayan. (Dz, Brs, Bil) DS [*harla-*: 1. “Har har” diye ses çıkarmak. TSöz 2. (su) Birden ses çıkararak akmak. (Af, Çkr, İç, Mğ) DS; *harlak*: 1. Harlıtı ile akan su, çağlayan. (Isp, Brd, Dz, Ay, İz, Bo, Ank, Kn, Ada, Ant) DS 2. Harlı harlı ses çıkaran her şey. (Çr) DS 3. Dere (Af) DS 4. Devamlı akan çeşme. (İz) DS]

hıcılایık: Boğmaca. (Sn) DS

hıcırlyük: Hırıltılı nefes alıp verme hastalığı. (Sm) DS

hırlavuk: Üşütme sebebiyle göğsü hırlayan kimse. (Gaz) DS [*hırla-*: Hırıltıyla ses çıkarmak. TSöz]

hırlayık: Hırıltı. TS [bk. hırlavuk]

hırnavuklu: Zayıf, hastalıklı, büyümemiş, gelişmemiş (kimse). (Ant) DS

horlavık: Derelerdeki çukurlar. (Ada) DS

horlavuk: Ses çıkararak nefes alan kimse. (Çr) DS [*horla-*: Uyku sırasında soluk alırken boğaz ve burundan gürültülü sesler çıkarmak. TSöz]

höldürevik: Çok bağırın (kimse). (Kn) DS

Arayışlar

hurlavuk: Keklik büyüklüğünde, boz renkli, göğsünün altı siyah bir çeşit kuş. (Ada) DS

ıravık : 1. Süzme bal. (Bo, İç) DS 2. Berrak su. (Kn) DS 3. Biçilmiş ve demetlenmiş ekin (Af) DS [*ıra-*: Uzaklaşmak, uzamak, ara açılmak. (Isp, Brd, Dz, Ay, Kc, Ks, Çkr, Çr, Ama, To, Gr, Gm, Mr, Sv, Ank, Ky, Nğ, Kn, İç, Ant, Mğ, Ed) DS, TSöz]

kalsavık: Fasulye samanı. (Kn) DS

kıldıravuk: Oğlak ve kuzuların boynuna takılan küçük çan, çingirak. (Kn) DS [*kıldıra-*: Dere suyu, çakıllar arasından akarken ses çıkarmak (Sm) DS; *kıldırak*: Oğlak ve kuzuların boynuna takılan küçük çan, çingirak. (Dz, İç) DS]

kıldırayık: 1. Oğlak ve kuzuların boynuna takılan küçük çan, çingirak. (Isp) DS 2. Patiska. (Çkr, Ank, Ky) DS [bk. kıldıravuk]

kınamsavık: Kibirli, kurumlu, övünçlü. (Bo) DS

kitleyik: Sarımtırak ve killi toprak. (Çkr) DS

mınkıldayık: Bataklik. (Ama) DS

muşulavık: Nefes alıp verirken ısıklık sesi çıkaran, horlayan (kimse). (Kn) DS [*muşula-*: 1. Homurdanmak, karnından konuşmak. (Af) DS 2. Yorgunluk ve öfkeden solumak. (Sv, Nğ) DS]

parıldayık: Yıldırım. (Ank) DS [*parılda-*: Işıklar saçmak. TSöz]

patlayık: 1. Ova ve dağlık yerlerde yetişen bir bitki. (Zn) DS 2. Mürver ağacı. (Zn) DS [*patla-*: 1. İç basıncın artması yüzünden bir şey yarılmak. TSöz 2. Bir anlık gürültü çıkarmak. TSöz; *patlak*: Mürver ağacı. (Af, Çkr, Sm) DS]

şarlavık: Çağlayan. (İç) DS [*şarla-*: Şarıldamak, çok akmak (su, yağmur vb. için). (Ay, Sv, Mğ) DS, TSöz; *şarlak*: Çağlayan. (Af, Isp, Brd, Dz, Ay, Mn, İz, Ba, Çkl, Kü, Bil, Kc, Bo, Sm, Mr, Sv, Yz, Krş, Nğ, Kn, Ada, İç, Ant, Mğ, Ed) DS]

şarlavuk: Çağlayan. (Isp, Çr, Ama, Mr, İç, Ky, Nğ, Ant) DS [bk. şarlavık]

şarlayık: Çağlayan. (Dz, Çkr, Çr) DS [bk. şarlavık]

şirlevik: Az akan su, şırl şırl akan su ve bu suyun bulunduğu yer. (Afşar-Taşkent-Konya)

şirlivik: Çavlan. (Ant) DS

vızrdayık: 1. Topaç. (Ks, Sn) DS 2. Sızıltılı, ince, tedirgin edici bir sesle sürekli ağlayan. (Çr) DS [*vızırda-*: 1. Hızla geçip gitmek. (Es) DS, 2. Aralıklarla ince ince ses çıkarmak. (Çr) DS 3. Anlamsız, yersiz konuşmak. (Isp, Ama, Sv, Yz, Nğ) DS]

Arayışlar

Yukarıdaki kelimelerden bazıı yerleşim yeri adı olarak kullanılmaktadır. *Bınkıldayık*, *girlevik*, *gürlevik* ve *gürleyik* adlarının köy adı olarak kullanıldığı yerler şunlardır: *Bınkıldayık köyü* (Devrekani-Kastamonu), *Çağlayık köyü* (Merkez-Ardahan), *Girlevik (Gürlevik) köyü* (Merkez-Erzincan), *Gürleyik köyü* (Honoz-Denizli, Mihalıççık-Eskişehir, Kelkit-Gümüşhane, Şenpazar-Kastamonu, Dalaman-Muğla).³²

Anadolu ağızlarında -ylk/-yUk eklerinin bazı örneklerde kalınlık-incelik uyumu ve düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymadığı görülür. Dudak uyumuna uymayanlar: *alğayuk*, *çallayuk*, *çıldırıyuk*, *gevreyük*, *gülleyük*, *hırlayuk*, *mınkıldayuk*. Damak uyumu bulunmayanlar: *cilleiyik*, *cıkırıyik*, *corlayik*, *fıldırıyik*, *gagırıyik* (<gagırıyik), *galdireyik*. Ünlü düşmesi olan örnekler: *gagırıyik*, *güneyk*.

-vlk/-vUK eki bazı örneklerde yuvarlak ünlülü olarak dudak uyumuna aykırı kullanılır. Bazı örneklerde ise ekin son sesinde k>h değişmesi vardır. Dudak uyumuna uymayanlar: *cırlavuh*, *cırlavuk*, *cırlavuk*, *çırlavuk*, *çakıldavuk*, *çetlevuk*, *gargıldavuk*, *harlavuk*, *hırlavuk*, *hınavuklu*, *horlavuk*, *hurlavuk*, *kıldıravuk*, *şarlavuk*. k > h değişmesi olanlar: *cırlavuh*, *dırdıvıh*.

Şu kelimelerde ise ünsüz düşmesi vardır: *çörtleük* “fındık” (<çörtlevük) (Kn) DS, *çitlevu* “göğüs kemiği” (<çitlevük) (To, Gr) DS, *gürlevi* “sulak ve çalılık yer” (<gürlevik) (Ant) DS.

Bu ekler daha çok ses yansımali kelimelerden isim ve sıfatlar yapan eklerdir. Bu eklerin oluşturdukları adlar bitki adı, kuş ve böcek adı, alet adı vb. olarak kullanılmaktadır. *Bınkıldayık*, *çağlayık*, *girlevik*, *gürleyik* kelimeleri bazı bölgelerde yerleşim yerlerine ad olarak verilmiştir.

Kaynaklar:

- Akalın, Mehmet, *Tarihî Türk Şiveleri*, TKAE Yay., Ankara 1988.
Arat, Reşid Rahmeti, *Eski Türk Şiiri*, Ankara 1965.
Arat, Reşid Rahmeti, “Türkçede Kelime ve Eklerin Yapısı”, *Makaleler*, C.I, (hzl. Osman Fikri Sertkaya), Ankara 1987, s. 1047-1052.
Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara 1990.
Biray, Himmet, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*, TDK Yay., Ankara 1999.
Buran, Ahmet, “-lk Ekinin Anadolu Ağızlarında Kullanılışı”, *TDAY Belleten* 1994, Ankara 1996, s. 11-18.
Buran, Ahmet - Aklaya, Ercan, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Akçağ Yay., Ankara 2001.
Çağatay, Saadet, “Tuba Ağzında iyik”, *TM*, C. XV, İstanbul 1969, s. 171-179.
Çeneli, İlhan, *Kırım Tatarcasında Yapım Ekleri*, (çev. Mustafa Argunşah); TDK Yay., Ankara 1997, s. 34-35.

³² Abdurrahman Özkan, “Ses Yansımali Kelimelerin Yer Adı Olarak Kullanılması”, *Arayışlar-İnsan Bilimleri Araştırmaları*-, S. 16, Isparta 2006, s. 195.

Arayışlar

- Eraslan, Kemal, *Eski Türkçe’de İsim-Fiiller*, İÜ Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1980.
- Gabain, A. von, *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 1988.
- Gabain, A. von, “Eski Türkçe”, *Tarihî Türk Şiveleri*, (çev. Mehmet Akalın), Ankara 1988, s. 29-66.
- Gülsevin, Güner - Gülsevin, Selma, (*Kamus-ı Türki’ye Göre*) *Türkçede Yapım ekleri ve Kullanılışları I: Fiilden İsim Yapan Ekler*, Malatya 1993.
- Kara, Mehmet, *Türkmence (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000.
- Korkmaz, Zeynep, “Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı İle İlişkisi Sorunu”, *TDAY Belleten 1971*, Ankara 1971, s. 21-46.
- Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yay., Ankara 2003, s. 84-87.
- Mansuroğlu, Mecdut, “Karahanlıca”, *Tarihî Türk Şiveleri*, (çev. Mehmet Akalın), Ankara 1998, s. 133-171.
- Nasilov, D. M., Prosedeye vremya na -jük, -juk v drevneuygurskom yazıke i yego reflexi v sovremennih yazıkoh, *Tyurkologičeskiy Sbornik*, Moskva 1966, s. 92-104.
- Öner, Mustafa, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, TDK Yay., Ankara 1998.
- Özçelik, Sadettin, “Türkçede İsimden Fiil ve Fiilden Fiil Yapım Eki Olarak (I)K”, *Zeynep Korkmaz Armağanı*, TDK Yay., Ankara 2004, s. 290-295.
- Özkan, Abdurrahman, “Ses Yansımali Kelimelerin Yer Adı Olarak Kullanılması”, *Arayışlar-İnsan Bilimleri Araştırmaları-*, S. 16, Isparta 2006, s. 191-197.
- Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yay., İstanbul 1987. [KT]
- Tarama Sözlüğü*, C. I-VIII, TDK Yay., Ankara 1996. [TS]
- Toparlı, Recep - Vural, Hanifi - Karaatlı, Recep, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 2003.
- Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara 2005. [TSöz]
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, C. I-XII, TDK Yay., Ankara 1993. [DS]
- Türkmen Diliniñ Sözlügi*, Türkmenistan SSR İlimler Akademisi Neşriyatı, Aşgabat 1962.
- Zülfikar, Hamza, *Türkçede Ses Yansımali Kelimeler*, TDK Yay., Ankara 1995.

Özet: Bu makalede Anadolu ağızlarında -vIk/-vUk ve -yIk/-yUk ekleriyle oluşturulan kelimeler üzerinde durulmuştur. Türkiye

Arayışlar

Türkçesi yazı dilinde görülmeyen bu ekler Anadolu ağızlarında işlek bir şekilde kullanılmaktadır. Daha çok ses yansımali kelime tabanlarına getirilen -vIk/-vUk ve -yIk/-yUk fiilden isim yapma ekleri isim ve sıfat yaparlar.

Anahtar kelimeler: -vIk/-vUk ve -yIk/-yUk ekleri, Anadolu ağızları, ses yansımali kelime.

